

FETHİN 511 İNCİ YILDÖNÖMÜ KONFERANSLARI

(29 Mayıs 1964 de İstanbul Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır)

BAHA MATBAASI — İSTANBUL, 1964

**KURUCU VE TEŞKİLÂTÇİ BÜYÜK TÜRK HÜKÜMDARI
FATİH SULTAN MEHMET**

Prof. Tayyib Gökbilgin

Türkiye Devletinin kuruluşunda Osmanoğulları Hanedanına mensup bazı hükümdarların büyük rolü ve mevkiî olmuştur. Tarihî hâdiseleri şahısların ve hükümdarların bir eseri gibi telâkki etmek ve en mühim âmili başta bulunanlarda ve onların şu veya bu türlü hareketinde aramak ne kadar doğru değilse, hükümdarların rolünü ve ehemmiyetlerini tamamen inkâr etmek de o derece yanlış bir görüştür. Bu itibarla Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükseliş devirlerinde bazı padişahların enerjik ve dinamik şahsiyetleri Türkiye tarihinin seyrinde, umumî akışında sosyal, ekonomik ve dinî âmillerle birlikte hatırlanılması ve doğru bir şekilde izah edilmesi lâzım gelen mevzulardır.

Bilhassa Osmanlı Türklüğünün tarihinde, yükseliş devrini kendisi ile başlatmayı itibar ettiğimiz Fatih Sultan Mehmed'e daha büyük bir yer ayırmak icabeder. Bu, öyle bir şahsiyettir ki, yaptıkları ve bıraktıkları ile hem Türkiye tarihinde bir Fatih, bir kurucu ve teşkilâtçılık vasfiyle mümtaz bir mevki işgal eder, hem de dünya tarihinde, bir çok bakımlardan, büyük bir ehemmiyet taşır.

Gerçekten, yalnız İstanbul'u alması, bütün Orta Çağ boyunca ekseriya en kudretli Şark hıristiyanlığı devleti olarak görünen Bizans İmparatorluğunu inkıza uğratması bakımından bile, üzerinde durulması icabeden Fatih Sultan Mehmet, her zaman alâka ve dikkati üzerine çekmiş, hakkında uzun uzun tetkikler yapılmış bir kimse-dir. Nitekim İstanbul Fethinin beş yüzüncü yıldönümü münasebetiyle, bu tarihten önce ve sonra bu mevzuu uzun zaman ilmî ve tarihî bir aktüalite almış; gerek memleketimizde gerek milletlerarası tarih edebiyatında bu hususta etütler, monografiler ve tenkitler intişar et-

miştir ve halâ etmektedir, kongrelerde tetkik ve tartışma konusu yapılmıştır.

Bugün bu fethin 511 inci yıldönümünde de bu mevzuun bugünkü ve yarınki nesiller için daima işlenmeye ve üzerinde durulmaya namzet bir konu olduğunu hatırlamamız ve tekrarlamamız bu yüzdendir. Çünkü, Fatih'i ve o devri iyice tanımak ve bilmek her cephesi ile aydınlatmak bizim için hayati bir zarurettir. O, bizim milli tarihimizi alâkadar ettiği, devletimizin kurucularından bulunduğu için bizim tarafımızdan daha çok konuşulmaya, incelenmeye ve tanınmaya muhtaç bir şahsiyet, milli bir kahramandır. Bu Osmanlı Türk Hükümdarının büyük icraatı, dünya tarihinde geniş ve derin izler bırakan eserleri vardır. Osmanlı Türklüğünün tarihinde öyle şerefli sahifeler açmış, devletimizin kökleşmesi ve ebedileşmesine öyle şurlu adımlar atmıştır ki, onu bütün hususiyetleri ile tebci etmek ve tarihimizde, cemiyetimizde ona lâyık yeri tâyin ve tesbit etmek ve bunu vermek vazifemizdir.

Doğu ve Batı Avrupa'yı bütün hayatı ve saltanatı boyunca, seferleri, fütûhatı, harekât ve icraatı ile mütemadiyen meşgul eden Fatih Sultan Mehmet, Bizans İmparatorluğu meselesini, asırlık bir mesele olarak selefinden devir ve teslim aldıktan sonra, kısa bir zamanda bu işi arzusu ve hile devletinin hayati menfaatlerinin emrettiği şekilde halledivermişti.

İstanbul'un zaptı bu İmparatorluğun merkezinin ve son kalesinin kaybedilmesinden başka bizzat devletin de hayatına son veren bir hâdise olmuştu. Fakat, bu mühim tarihi hâdisenin yarım asırdan fazla bir zamanlık öyle bir evveliyatı vardı ve sonra da İmparatorluğun tasfiyesi ve onun vârisi olmanın tevli ettiği öyle meseleler çıkmıştır ki, Fatih Sultan Mehmet, ister yükselme devrine giren yeni bir Imperium'un hükümdarı olsun, ister Bizans İmparatorlarının idare ve siyasetlerini, bazı mevzu ve sahalarda, devam ettirmek lüzumunu hisseden birisi bulunsun, fetihten sonra da, ekseriya karşısında bir bizans meselesini görmüştü.

Nasıl ki, Osmanlı Devletinin kuruluşu devrinde, daima bir bizans problemi mevcut olmuş, münasebetler hangi şekil ve rengi alırsa alsınlar, siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik temaslar devam etmişti:

Yıldırım Beyazıt 1396 da İstanbul'u almak için ciddi tasavvurlara giriştiği ve imparatora teslim teklifinde bulunduğu zaman da bu temaslar kuvvetli bir derecede idi. Ve Bizans'ın mukadderatı, Avrupa'nın bu memlekete yardım ve alâkasından fazla, bu Türk hüküm-

darının problemi çözmek hususundaki azminin derecesine bağlı görünüyordu. O zaman Osmanlı memleketlerindeki bütün kadılara, "Darülcüfür Kostantaniye üzerine teveccüh-i hümayûnum vâki oldu ümittir ki iptidası Mahmud ve intihası fetihle mes'ut ola" diye fermanlar gönderen Yıldırım Beyazıt sonradan, belki Sadrazâmı Çandarlı Ali Paşanın tavsiyelerine uyarak ve gayretinin Balkanlarda ve Anadolu'da teksifini uygun görerek, belki de bir batı tarihçisinin dediği gibi, deniz hâkimiyetini temin etmeden İstanbul'u elinde tutmaya muktedir olamayacağını düşünerek, işi, istikbale bırakmıştı ve meselenin kat'i şekilde halli, arada bununla ilgili muhtelif hâdiseler cereyan ettikten sonra, yarım asırlık bir tevhürle, Fatih Sultan Mehmed'in enerjik iradesine kalmıştı. Fatih Sultan Mehmed, her şeyden evvel, mükemmel bir harp adamı vasfını gösterir.

İstanbul'un fethi esnasındaki azim ve gayreti, dahiyâne fikirleri, Belgrad Muhasarası sırasındaki şecaati ve ordusuna nümunei imtisal oluşu, Mora kalelerinin fethinde, Yayça muhasarasında sevk ve idare ettiği her harekette cesaretin, mukavemetin ve kahramanlığın birbir misâlini vermesi bunun birer delilidir. Sade kal'eler fethi değil, aynı zamanda ordular mağlûp etmek için, derin ve şümüllü gaye ve hedeflerin tahakkuku uğrunda katlanmadığı meşakkat ve zahmet yoktu. Hareket düsturu şöyle idi:

"Seyfi islâm benim elimdedir. Eğer bu meşakatlere katlanmayacak olursam gâzi unvanına müstahâk olamam, yarın huzur-u rabbülâleminde duçarî mahcubiyet olurum". Fatih aynı zamanda, siyasi görüşü kuvvetli ve nâfiz olan bir hükümdar vasfındadır. İstanbul'u zaptettikten sonra, bu şehirdeki bizans sâkinlerinin bütün varlıklarına sahip olarak yaşayabilmelerini, daha önce yaptığı vaatlara uygun olarak kabul ve temin etmesi, onların padişahın gölgesi altında atalarının tanrısına bundan sonra da ibadetle devamlarını sağlaması, hülâsa kendi yurdunda köle değil fakat vatandaş istemesi bunu gösteriyordu. Paleolog Hânedanının daha sonra da Thomas ve Dimitrius'un Mora'da hâkimiyetlerine devam etmesi bu zihniyetin bir neticesi idi. Fatih'in, Bizans Devletinin hayatına son vermesini, asırlardan beri Türkler ve rumlar arasında husule gelen yaklaşma ve kaynaşmanın, hâdiselerin ve askerî-siyasî, iktisadî şartların tabii bir neticesi olarak ve bu stratejik bölgeyi Osmanlı devleti hâkimiyeti altında birleştirmesi şeklinde telâkki eden tarih görüşü çok kuvvetli delillere dayanmaktadır. Bu Türk padişahının, İstanbul'u fethettikten sonra Patrikhaneyi yeniden tesis ile ortodoks ahâliye mezhep ve vicdan hürriyetini tanıdığı, gerek kendisinin gerek haleflerinin idaresi altında şark

klisesinin dinî müesseselerine karşı hürmet göstererek iç idarelerine aslâ müdahale edilmemesi yine bu ileri ve olgun zihniyetin bir neticesi idi.

Fath Sultan Mehmed, bu meseleyi cezrî bir hal şekline bağladıktan sonra, ilk işi Balkanlar meselesi üzerinde düşünmek ve gayret sarfetmek oldu. Onun daima realist bir görüşle hareket ettiği ve fütuhât siyasetinde de, kendisinin tertiplelediği bir plâna göre, askerî harekâta giriştiği aşîkârdır.

Bu sebeple, Balkanları birliğe ve asayişe kavuşturmak hususunu ön plâna alınca en mühim ve âcil meseleden başlayarak sıra ile diğerlerini de halle çalıştı ve muvaffak oldu. Türk fütuhâtı esnasında Balkanlar bir anarşi içinde idi. Her şehirde veya önemli bir mevkide feodal bir senyör yerleşmişti. Memleketin parçalanması, iktidarın kararsızlığı, hâkim zümreler arasındaki rekabet, şahsî ihtiraslar, kıyâmlar ve gasıplar devamlı olarak tahammül edilmez bir durum yaratmıştı. Bu itibarla, feodal rejimin suiistimal edilmesi bilvasıta Osmanlı fütuhâtını hazırlamış oldu. Halk nazarında itibarını kaybeden senyörler Türkler nezdinde bir istinatgâh aramışlar ve onların hâkimiyeti altına girmişlerdi. Bunların başında, şüphesiz ki, Sırp despotluğunun durumu ve arz ettiği hususî vaziyet geliyordu. Babasının zamanında, hattâ daha evvelden beri Osmanlı devletinin en hassas noktası orası idi. En tehlikeli ve en tahripkâr tecavüzler o yoldan geliyordu. Macar Kumandanı Hunyadi'nin İzladı derbinden tâ Balkanların ortasına kadar gelişi, dağılık Balkan kuvvetlerini toplayarak Haçlı Ordusu teşkil etmesi, her şeyden evvel, Sırp despotluğunun zayıf ve Balkanlar dışındaki hıristiyan âlemine mukavemet edemeyecek durumda, bilâkis, onların emellerine âlet olacak bir bünyede bulunmasından ileri geliyordu. Binaenaleyh, ilk halledilecek mesele, lafzî bir hükümranlık sahibi olan ihtiyar Sırp despotunun hükümetini, Balkanlar hegemonyasını elinde tutan, Fatih'in imparatorluğuna ilhak işi idi. Bu sayede, Balkanlar haricindeki katolik dünyasının, orta Avrupa'nın Balkan memleketlerine müdahalesi önlenecek, kendilerini **propugnaculum christianitatis** ve **athleta christi** ve **propugnatores christi Miles** addedenlerin, başta macarların, Tuna'nın cunbunda hâkimiyet veya nüfûz tesis etmelerine imkân kalmıyacaktı.

Ortada zaten bir de sıhriyet meselesi vardı. O devrin Devletler Hukuku telâkkisine göre, Sırbistan üzerinde, Osmanlı hükümdarının veraset hakkı iddiası olabilirdi. Diğer taraftan, Sırp kilisesi, Bizans Patrikhanesine merbut olduğu Ortodoks Kilisesi de daima yeni vaziyetlere intibak kabiliyeti gösterdiği için nisbî bir kolaylık mevcuttu

ki, bunu 1459 hâdiselerinde görmek mümkündür. İşte Fatih'in İstanbul'u zaptını müteâkıp, birbirini tâkiben Sırbistan'a seferler yaparak sonunda bu işi tasfiye etmesi bu vaziyetlerin tabii bir neticesi sayılabilir. Bundan sonra, Sırp kilisesi de, rum kilisesi gibi, teşkilâtını muhafaza ve vazifesini icra etmek, mevcudiyetini idame hususunda daima Türk devleti ile bir anlaşma tesisine çalışmıştı. Aynı suretle, Sırp'lar, imparatorluğun askerî ve idarî teşkilâtında asırlarca müddet mevkilerini muhafaza etmişlerdi. Fatih Sultan Mehmed, Balkanlarda devletin emniyetini Tuna ve Sava nehirlerinde gördüğünü ve bu nehirlerin beri tarafında kayıtsız ve şartsız vassal beylerin bulunmasını istediği içindir ki, bu memleketleri en müsait ve en lüzumlu bir zamanda imparatorluğa ilhak etmek siyasetini gütmüştür. Bu sene de, Arnavutluk'ta vaziyet aşağı yukarı böyledir. Ve buralarda Osmanlı hâkimiyeti mutlak bir şekilde teessüs edince orta ve batı Avrupada da heyecan ve telâş artmıştı. Bir batılı tarihçi bu hissiyatı bir endişe şeklinde şöyle ifadelendirmektedir:

"Türkler şimdi bütün Avrupa'nın en mühim bir problemi haline geldi. Avrupa, dūçar olduğu korku sebebiyle, her gün istemiyerek ona teveccüh etmekte ve bu andan itibaren ona daima büyük bir dikkat atfolunmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in disiplinli idaresinde ve müslümanlığın müttehit, ahlâkî birliğinde gizlenen kuvvet ancak şimdi keşfedilmiştir. Artık geç kalındığı zaman, Bizans İmparatorluğunun ve kudretinin varisi olan, Türkler Avrupa siyasetinin kudretli bir âzası haline gelmişlerdir".

Bu hükümlerde büyük bir isabet payı bulunduğu aşikârdır. Diğer bazı izahların, meselâ, Fatih'in zaferlerinin şimal yollarını, Karadeniz yolunu Cenevizlere, Antalya yollarını Venediklilere kapadığı, Avrupa'nın Doğu ile ticarî münasebetlerine sekte verdiği yolunda ötedenberi ileri sürülen bir görüşün yanı sıra, maruf bir Romen tarihçisinin şu görüşü üzerinde de durmak gerekir: O der ki: "İstanbul Türklerin eline geçince, büyük bir imparatorluğun merkezi oldu, bu devletin hududu Tuna'dan Nil'e Fırat'tan Adriyatik'e kadar genişledi. Payitahtın son iki asır boyunca o kadar azalan ahali, fetihten sonra, sür'atle arttı. İmparatorluk merkezi olan İstanbul için hakikî restorasyon, buraya İznik imparatorunun, Mişel Paleologun avdeti değil, fakat Fatih'in girişi oldu". Filhakika, şekil ve tepkisi ne olursa olsun, Fatih Sultan Mehmet, Avrupa için mühim bir mevzu idi ve hareketleri Batı dünyasını mütemadiyen ve yakından alâkadar etmekte idi. O da, Avrupa'nın en çok temas ettiği milletlerinin denizci ve denizlere hâkim milletler olduğunu, bunların ise hüküm ve nüfuz-

larının her tarafta carî bulunduğunu, bilhassa Venediklilerin donanmaları sayesinde deniz hâkimiyetini elde ederek Akdeniz adalarını ellerine geçirdiklerini ve Anadolu-Rumeli sahillerindeki Türk memleketlerine de zaman zaman zarar verdiklerini görüyordu. Bunun için büyük bir donanma teşkili, deniz hâkimiyetini ele alması ve denizci devletlerin yakın doğudaki kuvvetlerine bir darbe indirmek suretiyle insiyatifi bu sahada da eline almayı istemesi siyasetinin ana prensiplerinden biri oldu ve aldığı geniş ve şümüllü tedbirler sayesinde bu fikrini saltanatın sonlarına doğru kısmen tahakkuk ettirdi.

Fatih'in Anadolu'da tâkip ettiği siyaset Osmanlı idaresi altında Türk vahdetini kurmaktı ve varmak istediği sınır da hiç olmazsa Fırat nehri idi. İsfendiyarzâde İsmail Beyden Sinob'u, ve kardeşi Kızıl Ahmed'den Kastamonu'yu alması, Karaman memleketlerini evvelâ himâyesi altına sonra da doğrudan doğruya idaresi altına alması bu maksadın teminine matûf idi.

Memleketlerini ellerinden aldığı beylere Rumeli'de mukabilinde sancak vermeyi de ihmal etmezdi. İsmail Bey'e Vize'de, Alâiye'de bulunan son Selçuklu Beyi Kılıçarslan Bey'e Gümüllüne'de toprak vermiş ve kendilerini serbest bırakmıştı. Esasen Osmanlı Devletinin tâ ötedenberi tatbik ettiği bir kolinizasyon siyaseti vardır ki, Anadolu'nun muayyen mıntakalarından nakilleri kolay olan Türkmen cemaatlerini, yörük kabilelerini Rumeli'ye geçirmek, orada onlara bazı askerî vazifeler mukabilinde yaylak ve kışlaklar vererek Balkan Yarımadasının türkleşmesine çalışmak bu siyasetin bir veçhesi idi. Çok evvelerinden başlayarak zaman zaman bu gibi göçebe Türkmen boy oymaklarının Makedonya, Trakya ve Bulgaristan'da iskân edilmeleri, Anadolu Türk Feodal beylerinin buralarda yerleştirilmeleri ile de takviye edilmiş bulunuyordu. Fatih Devrinde de bu topraklarda yurt tutan Gaziler bundan sonra asırlarca müddet İmparatorluğun askerî ve idarî vazifelerinde türlü türlü hizmet ve vazife alan Türk-İslâm tabakasını teşkil etmişlerdir. Diğer taraftan, Fatih'in teşkilâtçı ve kurucu vasıflarını bize gösteren diğer bir cephesi de o devirde tatbik edilen umumî imâr ve kolonizasyon hareketleridir. Bilhassa ehemmiyet verdiği şey İstanbul'un şenlenmesi idi. Daha ilk zamanlardan itibaren fethedilen bir çok yerlerin ahalisinin üçte biri İstanbul ve civarına nakledilmişti. Sırbistan'dan, Mora'dan, Kefe'den veya Karaman memleketlerinden bir çok ahali İstanbul'a gelip yerleşmişlerdi. Padişah Dursun Beyin ifadesiyle, bu şehiri "ekalimi ber ü bahr mekalidine miftah olmağa dahi kabil ve münasip" bulmuş "vüzerâ ve ümerasına ve kullarına ilâm,, ederek "minba'd tahtim İstanbul'dur"

demış ve buranın imâr ve tezyinine girişmişti. Bu hususta aldığı tedbirleri anlatan müverrihimiz, her taraftan zengin, fakir bir çok kimsenin gelerek evler ve saraylar yaptıklarını, yine memleketin diğer köşelerinden gelen “mütemevvil yâni tacirlerin gayretleriyle” âli bezatistan ve çarşılar ve pazargâhlar ve âyende ve revende için vâsi kervansaraylar da yaptırıldığını bildirir ve bizzat kendisinin de amucası Cebe Ali beyle birlikte, İstanbul'a ilk gelerek yerleşenlerin hüviyet ve emlakini kayıt ve tahririne memur edildiği de ilâve eyler.

Fatih'in cülûsu ile birlikte Osmanlı ülkesinde ve cemiyetinde felsefî ve ilmi düşünüşün de inkişaf ettiği ve bu devir ilmi faaliyetlerin, Hükümdarın ilme karşı gösterdiği alâka ve himayenin, hareket noktası olduğu görülmektedir.

Fatih bir taraftan maddî medeniyet ve ümran sahasında gayretler sarfederken, diğer yandan bir kanun adamı olduğunu, devrinde tedvin edilen ilk “Kanunname-i Âl-i Osman” ı ile tarih sahnesinde görüldüğünü gösterirken, bir taraftan da ilim, felsefe ve san'at hareketlerine en büyük önemi vermekte, boş zamanlarını daima ilim adamları ile ilim ve felsefe meseleleri üzerinde münakaşa ile geçirmekte idi. Devrinde onun teşviki ile Doğu'dan Batı'dan bir çok ilim ve felsefe eserlerinin tercümelerine girişilmesi, Batılı meş'hur sanatkarları sarayında toplaması onun yüksek vasıflarının birer şahididirler. Bu hareketlerinde samimî ve büyük toleransı onu pek çok haleflerinden ve seleflerinden ayıran ve mütemayiz bir mevkie çıkaran meziyetleri olmuştur.

Fatih hükümdar ve devlet reisi olarak ele alınınca görülür ki, devrinin en büyük şahsiyetleri ile boy ölçüşecek ve hattâ onlara üstün durumda bir hükümdardır. Ne İmparator Frederik, ne Macar Kralı Korvin Matyaş, ne Leh Kralı Yagellon Kazimir ne de diğer İtalyan prens ve hükümdarları Fatih çapında kimseler değillerdir. Bunlardan bazıları ile aralarında benzer noktalar vardır. Meselâ Matyaş da Fatih gibi millî bir siyaset tâkip ve memleketi dahilinde birliği temin eder. Floransa Dukası Lorenzo Medici de Fatih gibi ilim ve san'at sahibidir. Bir rönesans hükümdardır. Fakat Fatih'in haiz olduğu bütün meziyetleri bir arada nefsinde toplayan devrinin başka bir hükümdarı yok gibidir. Bu büyük Türk hükümdarını, devletimizin bânilerinden ve Türklüğün mefahirinden olan Fatih Sultan Mehmed'i İstanbul'u fethinin 508 inci yıldönümünde, bütün müstesna vasıf ve meziyetleri ile bir defa daha hatırlarken hâtırasını taziz etmeyi Türk Üniversitelerinin ve Türk tarihçilerinin en birinci vazifesi sayar, sözlerime burada nihayet veririm.